

Bir Tanzimat Bürokratı

AHMED CEVDET PAŞA

KÜBRA FETTAHOĞLU

**BİR TANZİMAT BÜROKRATI
AHMED CEVDET PAŞA
(1823-1895)**
Kübra Fettahoğlu

TİMAŞ YAYINLARI | 5348
Timaş Akademi | 2
Tarih Kitaplığı | 2

AKADEMİK DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Ali Akyıldız
Dr. Kaan Durukan
Dr. Y. Hakan Erdem
Prof. Dr. Asım Cüneyd Köksal

PROJE EDITÖRÜ
Dr. Selim Ahmetoğlu

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

İÇ TASARIM
Tamer Turp

1. BASKI
Ekim 2021, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-4239-5

9 786050 842395

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
   timasyayinggrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT
Matsis Matbaacılık
Tevfikbey Mahallesi
Dr. Ali Demir Caddesi No: 51
Sefaköy / İstanbul
Telefon: (0212) 624 21 11
Matbaa Sertifika No: 40421

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bir Tanzimat Bürokratı

AHMED
CEVDET
PAŞA

(1823-1895)

KÜBRA FETTAHOĞLU

DR. KÜBRA FETTAHOĞLU

1989 yılında İstanbul'da doğdu. 2009'da Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 2012'de aynı bölümde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2020 yılında İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü'nde savunduğu "Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1823-1895)" başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. 2019 yılında yayımlanan *Rasathane-i Âmire (1868-1922)* başlıklı eseriyle 2020 TÜBA-TESEP Fuat Sezgin Özel Ödülü'ne layık görüldü. 2015 yılında Kırklareli Üniversitesi Tarih Bölümü'nde başladığı araştırma görevliliğine halen devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / 9

KISALTMALAR / 13

GİRİŞ

EĞİTİMİ, AİLESİ VE ESERLERİ / 15

BÖLÜM 1

DEVLET HİZMETİNE GİRİŞİ VE İLK TECRÜBELERİ / 29

Memuriyete Başlaması ve İlk Bürokratik Çevresi / 29

Meclis-i Maarif-i Umumiyye Üyeliği ve

Darülmuallimin Müdürlüğü (1850-1864) / 52

Vakanüvisliği (1855-1866) / 70

Meclis-i Âlî-i Tanzimat Üyeliği (1857-1861) / 75

BÖLÜM 2

REFORM MECLİSLERİNDEN TAŞRA YOLLARINA / 93

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ve

Meclis-i Âlî-i Hazâin Üyelikleri (1861-1866) / 93

Halep Valiliği (1866-1868) / 163

BÖLÜM 3

MERKEZDE TUTUNMAYA ÇALIŞIRKEN / 197

Yeni Adliye Teşkilatına Doğru / 197

Şûrâ-yı Devlet Üyelikleri (1871-1873) / 232

Evkaf Nazırlığı (1873) / 241

Maarif Nazırlığı (1873) / 243

Şûrâ-yı Devlet Başkan Yardımcılığı (1874) / 250

BÖLÜM 4

MERKEZ-TAŞRA ARASI GELGİTLER / 253

Yanya Valiliği (1874-1875) / 253

İkinci Maarif Nazırlığı (1875) / 261

İkinci Adliye Nazırlığı (1875-1876) / 266

Üçüncü Maarif Nazırlığı (1876) / 276

Üçüncü Adliye Nazırlığı (1876-1877) / 281

Dahiliye Nazırlığı (1877) / 288

İkinci Evkaf Nazırlığı (1877-1878) / 300

Suriye Valiliği (1878) / 302

BÖLÜM 5

SULTANIN İZİNDE YOLUN SONU / 319

Ticaret ve Ziraat Nazırlığı (1878-1879) / 319

Dördüncü Adliye Nazırlığı (1879-1882) / 324

Memuriyet Olmaksızın Hayatı (1882-1886) / 348

Beşinci Adliye Nazırlığı (1886-1890) / 351

Mecâlis-i Âliye Memuriyeti (1890-1895) / 373

SONUÇ / 399

KAYNAKÇA / 405

DİZİN / 433

Kıymetli Hocam Prof. Dr. Ali AKYILDIZ'a

ÖNSÖZ

Uzun yıllar toplumsal ve bütüncül tarihçiliğin hüküm sürdüğü bir ortamda “meslegen sevilmeyen üvey evladı” sayılan biyografi, bireyin olaylara etkisi ya da şahitliğine verilen önemin artması ve son zamanlarda revaç bulan mikro tarih çalışmalarının tamamlayıcısı sayılması nedeniyle akademik geçerliliğini artırmaktadır. 20. yüzyıl tarih yazımında önemli etkiye sahip olan *Annales* ekolünün “büyük adam”ların rolünün abartılmasına karşı geliştirdiği “insan değil toplumsal örgütlenme” ve “sosyo-ekonomik mantaliteler” eleştirisinin zamanla aşırıya kaçtığını anlaşılması biyografinin tekrar tarih ilminin bir parçası sayılmasını sağlamıştır.¹ Göreliliğin yaygınlaşması, psikanalitiğin gelişimi ve insan doğasının karmaşıklığının iyice idrak edilmesi ile birlikte biyografi çalışmaları, görünenen ardına bakmayı ve farklı ihtimallerin peşine düşmeyi amaçlayan bir yaklaşımla, tarihçilerin kaynakları eleştirel kullanabilmesi açısından da oldukça öğretici bulunmaktadır.²

Ahmed Cevdet Paşa; tarihçi, hukukçu, devlet adamı, âlim vasıflarını birlikte taşımıası ve Tanzimat Dönemi’ni yaşamış ve yazmış bir şahit olması hasebiyle 19. yüzyılın araştırılması ve üzerinde düşünülmesi gereken figürlerinden biridir. Hakkında kitap, tez ve makale türünde birçok yayın yapılmış ve yapılacaktır. Ancak, tarih disiplininin aynı zamanda güncel siyasetin aracı olduğu gerçeğinden yola çıkarak belli kesimler tarafından muhafazakar-reformist bir referans gibi sahiplenilen Paşa’nın hayatı üzerine yazılanlar daha ziyade *Tezâkir* ve *Ma'rûzât* kaynaklı yani kendi anlatımıyla sınırlı kalmıştır.

-
- 1 Barbara Caine, *Biyografi ve Tarih*, çev. Müge Sözen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), s. 9, 17, 26-29; *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde* (Burke, Bloch, Febvre, Braudel, Mc Lennan, Ladurie, Vilar, Hobsbawm, Lefebvre, S. Jones), der. Ali Boratav, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2007), s. 138, 182; Sigurður Gylfi Magnússon, “The Life is never over: Biography as a microhistorical approach”, *The Biographical Turn: Lives in History*, editörler: Hans Renders, Binne de Haan, Jonne Harmsma, (New York: Routledge, 2017), s. 42.
 - 2 Özgür Türesay, “Tarih Yazımı ve Biyografinin Dönüşü”, *Halil İnalçık Armağanı*, yay. haz. Taşkın Takış-Sunay Aksoy, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009), I, s. 335-336, 348-349; Abdülhamit Kirmizi, “Oto/Biyografik Verbal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni*, haz. Abdülhamit Kirmizi, (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), s. 25-27.

Buradaki temel problem, Cevdet Paşa'nın özellikle *Tarih-i Cevdet*'in yazarı ve *Mecelle*'nin öncüsü kimliğiyle kazandığı ün ve otoritenin literatürü ve algayı karakterin lehine fazlaıyla etkilemiş olmasıdır. Bazı araştırmacıların sadece kendi ideolojilerine uygun parçaları Paşa'nın yazdıklarından makaslayarak bir karakter inşa etmeye çalışmaları ise meseleyi daha da sıkıntılı hâle getirmiştir. 1940'lardan itibaren yoğunlaşan ve büyük bir coğuluğu, ilerici-gerici dikotomisi üzerinden yürüyüp verdiği bilgileri ve iddialarını sorgulamakszı̄n doğru kabul eden bu çalışmalar Paşa'nın hukukçu ve tarihçi kimliğine yoğunlaşmıştır.³

Araştırmacıların genellikle gözden kaçıldığı nokta ise Cevdet Paşa'nın anlattığı olaylarda sadece tarihçi kimliğiyle değil aynı zamanda siyasi bir karakter olarak yer alması ve hikâyesini mümkün mertebe sicilini kirletmeyecek şekilde kurgulamak istemesidir. Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın mülkî görevlerinin ve siyasi kariyerinin sorgulayıcı bir yöntemle ortaya konulması yazdıklarının kaynak değerini yeniden belirlemek açısından da oldukça önemlidir. Bu anlamda, Paşa'nın sabit karakteri ve yanılmazlığı tabusuna ilk ciddi karşı çıkış Christoph K. Neumann'ın *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı* adıyla Türkçe'ye çevrilip yayımlanan doktora tezidir. *Tarih-i Cevdet* üzerinde yaptığı tetkiklerle hem eseri hem de Paşa'yı farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Neumann, aynı zamanda çelişkili, siyasi emelleri olan ve pragmatist bir karakterin varlığını işaret etmektedir.⁴ Ayrıca Mustafa Gündüz'ün *Eğitimci Yönüyle Ahmed Cevdet Paşa* adlı kitabı, Akif Bilge Çelik'in "Fırka-i İslâhiye", Fatih Sansar'ın "Tanzimat Döneminde Bir İslân Modeli Fırka-i İslâhiye ve Güney Anadolu'nun İslâhiye", Hatice Akın'ın "Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Mûfettişliği" başlıklı yüksek lisans tez çalışmaları ile Yusuf Halaçoğlu'nun "Fırka-i İslâhiye ve Yapmış Olduğu İslâhiye", Tufan Buzpinar'ın "Cevdet Paşa ve Araplar", Yahya Akyüz'ün "Darülmüallimin'in İlk Nizamnamesi (1851),

-
- 3 Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserlerine dair tüm çalışmaların değerlendirilmesi bu çalışmanın odak ve kapsamı açısından mümkün değildir. Gerektiğinde çalışmanın ilgili yerlerinde kullanılan eserlerin içindeki birbirini mükerrer yanlışların tek tek referans verilerek düzeltmesi, çalışmanın hacmini fazlaıyla genişleteceğinden bu yöntem benimsenmemiştir. Zira birçoğu Cevdet Paşa'nın yazdıklarını aktaran bu bilgilerin yanlışlığı birincil kaynaklarla karşılaştırılarak ortaya konulmuştur. Bunun yerine mevcut literatürün incelenmesi sonucu oluşan kanaat çerçevesinde genel problemler anlatılmıştır. İlgili literatürün yakın zamanda yapılan toplu bir kritiği için bkz. Şevki Nezihi Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), s. 245-481.
- 4 Kemal Beydilli, "Cevdet Tarihi Hakkında İlk Ciddi Çalışma", *Tarih ve Toplum*, 148 (1996), s. 58-63.

Önemi ve Ahmed Cevdet Paşa” makaleleri Cevdet Paşa’nın mülkî görevlerine odaklanan müstakil ve öncü çalışmalar arasında sayılabilir.

Bu kitapta ise Cevdet Paşa’nın diğer yönlerine göre arka planda kalan mülkî görevleri ve siyâsi faaliyetlerinin, eleştirel ve farklı ihtimallere dikkat çeken bir yaklaşımla ilk kez toplu olarak anlatılması amaçlanmıştır. Cevdet Paşa’nın kendi yazdıklarının, arşiv belgelerinin, süreli yayınların, hatıratların ve mevcut literatürün birbiriyle mukayeseli şekilde ele alınması yöntem olarak benimsenmiştir. Yine belli bir bakış açısı ve amaçla yazılan resmî belge, gazete ya da hatırat türü kaynaklara ne kadar güvenilebileceği ayrıca tartışılabılırse de⁵ Paşa’nın daha ziyade başarılarını ve mağduriyetlerini anlattığı otobiyografisinin özetenmesiyle ciddi bir biyografi yazılamayacağı da açıklıktır. Bu nedenle, Cevdet Paşa’nın teorik düşüncelerini değerlendirmekten ziyade zaman, mekân ve kişisel gelişim evrelerine dikkat edilerek fiilen içinde bulunduğu ya da karar aşamalarına katıldığı idarî uygulamaların ve siyâsi etkinliğinin anlatımına ağırlık verilmiştir. Paşa’nın atandığı memuriyetlerde özellikle formelleşme açısından ne yaptığı ve aynı zamanda bu memuriyetlerin de Paşa’yı nasıl etkilediği interaktif bağlamda incelenmiştir. İki boyutlu şekilde ilerleyen çalışmada, bir yandan Cevdet Paşa’nın “memur” vasfına uygun şekilde mülkî görevleri ve siyâsi kariyeri hikâyeci bir yöntemle anlatılırken diğer yandan “münşî” sıfatıyla kendisi, olaylar ve kişiler hakkında yazdıklarının ne ölçüde doğrulu yansıttığı sorgulanmıştır. Paşa’nın yaşadığı dönemde ve sonrasında nasıl algılandığı, bu algının ne yönde ve hangi etkenlere göre değiştiği “devlet adamı” kimliği üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezâkir ve *Mârûzât* ile karşılaştırma yapma imkânı sağlayan araştırmanın esas kaynakları, arşiv evrakı ve matbu-yazma eserlerdir. Yerli-yabancı süreli yayınlar, hatıratlar ve mevcut literatür ise farklı yorum ve iddiaları ortaya koyma ya da alınan kararların uygulanıp uygulanmadığını belirleme açısından tamamlayıcı unsurlar olarak kullanılmıştır. Cevdet Paşa’nın ilk gençlik yıllarına ait verdiği bilgilerin alternatif kaynakların yokluğu nedeniyle kritike edilememeyip ihtiyatlı bir dille aktarılmak zorunda kalınması ise çalışmanın çözülemeyen en temel problemini yaratmıştır.

Kitap, giriş, beş bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Karakter, devlet görevleri ve siyâsi etkinliği üzerinden kronolojik bir şekilde inşa edilmiştir. Girişte, Cevdet Paşa’nın hayatının kurucu unsurları olarak eğitimi, ailesi ve eserleri

⁵ Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, 50 (2017), s. 228-237.

hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Cevdet Paşa'nın devlet hizmetine girişi, ilk tecrübeleri ve bürokratik çevresi, ikinci bölümde reform meclislerinde ve taşrada üstlendiği önemli görevler, üçüncü bölümde vezâret aldıktan sonra merkez bürokrasisinde atandığı memuriyetler, dördüncü bölümde hızla değişen politik dengeler sonucu yaşadığı merkez-taşra arası gelgitler, beşinci bölümde II. Abdülhamid dönemindeki siyâsi etkinliği ve Sultan ile yakın ilişkisi ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise Cevdet Paşa'nın yaklaşıklık yarımları süren devlet memuriyeti sırasında nasıl bir dönüşüm geçirdiği, Paşa'nın karakteri üzerinden birey ve otoritenin birbirini ne ölçüde etkileyebildiği ve tüm bu ilişkiler neticesinde ortaya çıkan biyografik malzemenin ne tür sorunlar yaratabildiği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu kitap, isimlerinin bazılarını zikredebileceğim birçok insanın yardımlarıyla ortaya konabilmiştir. Çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan, metni titiz ve mükemmeliyetçi yaklaşımıyla defalarca okuyup vaktini benden esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a çok teşekkür ederim. Destegini her zaman yanımdaya hissettiğim, eseri okuma nezaketi gösteren hocam Prof. Dr. Yüksel Çelik'e, araştırma ve yazım sürecinde teşvik ve tavsiyeleriyle bana yardımcı olan Prof. Dr. Kemal Beydilli, Prof. Dr. Feridun Emecen, Prof. Dr. Tahsin Görgün, Prof. Dr. Tufan Buzpınar, Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya, Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya Türkmen, Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, Prof. Dr. Kemalettin Kuzucu, Prof. Dr. Gülden Sarıyıldız, Doç. Dr. Nalan Turna, Doç. Dr. Ömer Faruk Böülükbaba, Dr. Muharrem Varol, Dr. Nursel Manav ve Dr. Lale Uçan'a, konu ile ilgili buldukları belgeleri benimle paylaşan Sevil Sadıkoğlu, Hasan Ali Çakmak, Mesut Sayan, Sinan Kaya, Salih Değirmenci, Kübra Tolak Sağlam, Ali Sarı, Dr. Aydın Çakmak ve Yener Bayar'a teşekkür ederim. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İSAM, IRCICA, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, SALT Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına gerekli ilgi ve kolaylığı gösterdikleri için minettarım. İlk hâli doktora tez çalışmam olan bu kitabın yayına hazırlanmasını sağlayan başta Selim Ahmetoğlu olmak üzere tüm Timaş Akademi ekibine ayrıca teşekkür etmeliyim.

Yillardır çalışmalarımda en büyük destekçim olan aileme ve kendilerine ayıracığım zamanı sabırla bekleyen arkadaşlarımı minettarım.

Kübra Fettahoğlu
İstanbul, Ağustos 2021